

IN MEMORIAM ALEKSANDER LOIT (1925–2021)

Tänavuse jaanuari keskel tuli Uppsalast kurb teade: lahkunud on professor Aleksander Loit (aastani 1936 Sitan; 11. juuni 1925, Pärnu – 16. jaanuar 2021, Uppsala). Paarikümne viimase aasta jooksul oli temast saanud eeskuju, kuidas jätkata erialast tööd ja aktiivset suhtlust kolleegidega veel väga kõrges eas. Oli ju tema sünniaeg varasem kui ülejäänud Eesti vanema põlve ajalooteaduse raskekahurväl.

Aleksander Loit jõudis sõja ajal lõpetada Tallinna Reaalkooli ja sattuda Saksa lennuväe abiteenistusse. 1944. aasta septembris õnnestus tal pääseda Kihnu ja Ojamaa kaudu Rootsi. 1945. aastal, pärast metsatöodel elatud talve, alustas ta ajalooõpinguid Uppsala Ülikoolis, kus ta omandas 1955. aastal litsentsiaadi- ning 1975. aastal doktorikraadi. Aastatel 1955–81 töötas ta õppejõuna Uppsala Ülikoolis, kus tuli lugeda loenguid väga erinevatest ajaloo perioodidest, alates antiikajast kuni lähiajalooni, samuti õpetas ta ajalooteoriat ja metodoloogiat. Hiljem meenutas ta seda oma suure õppetunnina. 300 aastat pärast Forseliuse seminari sai Aleksander Loidist esimene eestlane, kes andis haridust kroonprintsile, tulevasele Rootsi kuningale Carl XVI Gustafile, kes õppis aastatel 1968–70 Uppsala Ülikoolis ja kelle ilma eksamiteta eriprogrammi kuulus ka ajalugu.

1981. aastal valiti Aleksander Loit Stockholmi Ülikooli juurde rajatud Balti Uurimiskeskuse direktoriks ja Balti ajaloo professoriks. See võimaldas ka institutsionaalselt olla veel tihedamates kontaktides raudse eesriide taha jäänud kolleegidega Baltikumis. Ta asus aktiivselt looma akadeemilisi sidemeid: korraldas konverentse, koostas teaduspublikatsioone, hankis Eestis elavatele teadlastele välismaiseid stipendiume ning kirjanduse ja arhiiviallikate koopiaid, korraldas Rootsit külastavatele teadlastele võimalusi pidada ettekandeid, vahendas nende väliskontakte jpm. Tartu ja Tallinna kolleegidega oli Aleksander Loit sõlminud tihedamad sidemed juba 1965. aastal, kui tal oli võimalus teha oma esimene reis tagasi kodumaale. Külaskäigu pühendas ta ennekõike allikmaterjali kogumisele oma uurimistöö tarbeks tollal suletud Tartus. Sellest ajast peale tema külaskäigud Eestisse üha sagesid kuni 2000. aastateni välja. Veel viimasel paarikümnel aastal

püüdis Aleksander Loit käia alati kohusetruult Tuna toimetuskolleegiumi koosolekutel ja Tartu Ülikooli aastapäeva aktustel.

Aleksander Loidi peamiseks uurimisteemaks sai Rootsi Läänemere provintside ajalugu. Oma doktoritöö kaitses ta Rootsi reduktsiooni- ja domeenipoliitikast Eestimaal aastatel 1655–1710 (juhendaja Sven A. Nilsson). Rootsi aja uurimine ei jäänud siiski ainsaks teda huvitavaks teemaks. Väga suurt huvi tundis Aleksander Loit ka 19. sajandi rahvusliku liikumise ning 20. sajandi esimese poole vastu. Iseäranis huvitasid teda Eesti ja Rootsi poliitilised, majanduslikud ja kultuurilised suhted ajavahemikul 1918–40. Aleksander Loit pühendas oma teadlaskarjääri esimese poole hoolsale tööle arhiivides (eriti Riigiarhiivis ja Sõjaarhiivis Stockholmis). Ta avaldas alati julgeid mõtteid ka ajaloooteoreetilistes küsimustes. Aleksander Loit oli oskuslik teadusartiklite ja akadeemiliste ülevaadete kirjutaja. Ta pidas lühivormi humanitaarias palju õigustatumaks kui laialivalguvaid raamatuid. Tema enda ainukeseks monograafiaks jäigi doktoritöö “Võitlus feodaalrendi ümber. Reduktsioon ja domeenipoliitika Eestimaal 1655–1710”, mis on küll kaanel märgitud esimeseks osaks, kuid lubatud teine osa jäigi ilmunuta. Õieti jäid Loidil veel paljud tööd pooleli. 2009. aastal pakkus ta ühes intervjuus ise, et kõigi oma töölaual järjekorda ootavate töödega valmis saades oleks ta 140 aastat vana.

Suurt tähelepanu pälvis Aleksander Loit oma seisukohtadega Eesti- ja Liivimaa talupoegade pärisorjusest vabastamisest Karl XI poolt. Veel oma doktoritöös ja 1980. aastatel ilmunud artiklites mainis Loit mõisate reduktsiooniga kaasas käinud talupoegade vabastamist pigem põgusalt. Eesti laiemale avalikkusele rääkis ta sellest 6. jaanuaril 1991 eetris olnud ETV saates “See on see maa”, kus nimetas pärisorjuse kaotamist Karl XI poolt kogu Euroopa “esimeseks pääsukeseks” (nagu hiljuti selgus, 1990. aastate alguse kroonilise filmilindi puuduse tõttu pole saade ERRi arhiivis kahjuks säilinud). Üksikasjaliku argumentatsiooni pärisorjuse kaotamise kohta Eestis Rootsi ajal, mis ei jäänud üksnes formaalseks, vaid viidud ka tegelikult ellu, esitas Loit 1996. aasta Kleio esimeses numbris. See tõi endaga kaasa Eesti ajaloolaste üle 15 aasta kestnud elava debati, mida on aktiivselt kajastanud ka Ajalooline Ajakiri. Aleksander Loit jäi oma seisukohtadele kindlaks lõpuni, kuigi oli alati valmis sellel teemal heatahtlikult arutlema.

Aleksander Loit oli kõrgelt hinnatud retsensent ja oponent kogu Läänemere ruumis. Näiteks Uppsala Ülikoolis oponeeris ta 1979. aasta sügissemestrist kuni 1980. aasta sügissemestrini viit mahukat doktoritööd. Selline tempo polnud jätkusuutlik, kuna iga dissertatsioon, nagu ta ise kurtis, röövinud temalt vähemalt kuu aega täispäevalist tööjõudu. Kui 1990. aastate lõpus muutusid doktoritööde kaitsmised Tartu Ülikoolis taas

sagedasemaks, hõivati Aleksander Loit aktiivselt ka filosoofiateaduskonna kaitsmisprotseduuridesse. Ja asi polnud sugugi ainult selles, et tegemist oli nõuetele vastavalt eesti keelt lugeva väliseksperdiga, vaid kõrgelt hinnati nii tema asjatundlikkust 16.–20. sajandi ajaloo uurimise vallas kui ka arusaama doktoriväitekirja olemusest. Veel 2011. aastal, 86-aastaselt käis Aleksander Loit Tartus oponeerimas kahte doktoritööd poole aasta jooksul ning oma viimase oponeeringu tegi ta veel kolm aastat hiljem (Mart Kuldkepp).

Oma pikaaegse töö eest on ta pälvinud mitmesuguseid tunnustusi. 1989. aastal valiti Aleksander Loit Tartu Ülikooli ning 1993. aastal Turus asuva Åbo Akademi audoktoriks. 2001. aastal omistas Eesti president talle Valgetähe III klassi teenetemärgi.

Aleksander Loit inimese ja ühiskonnateadlasena jääb eeskujuks oma sirgjoonelisuse ja põhimõttekindlusega. Oma väsimatu, südamesoojusega tehtud töö kaudu taastärkava Eesti ajalooteaduse jalule upitamisel, toetamisel ja sidemete sõlmimisel on ta jätnud jälje, mis ei kao. Mälestused Aleksander Loidist on talletatud Eesti kolleegidele ja sõpradele saadetud arvukates kirjades ja kaartides. Kahjuks jäävad üksnes mälestustesse Aleksandri sagedased telefonikõned, mis olid alati kantud tema muretsevast, kaasaelavast ja abivalmis hoiakust. Nooremate kolleegide mälu pildis püsib tema kaugelt silmatorkav valge juus – tõelise uppsalalasena polnud tal harjumust käia mütsiga. Aleksander jutustas, et kui ta 1965. aastal esmakordselt Eestisse pääses ja taas kohtus oma Siberist tagasi tulnud isaga (Hendrik Loit †1974), oli laagrielu tundev isa esimeste sõnadena küsinud: “Kas nad võtsid su mütsi ära?”

MARTEN SEPPEL